

ANADOLU GİYİM-KUŞAM VE SÜSLENME SÖZ HAZINESİNDEKİ TÜRKÇE SÖZCÜKLER

GÜLENSOY, Baybars
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Çok zengin bir söz hazinesine sahip olan Anadolu ağızları içinde “giyim-kuşam ve süslenme” ile ilgili sözcükler oldukça fazladır.

Tarihî dönemler içinde Anadolu’ya gelen ya da göç eden; Peçenek, Kuman-Kıpçak, Saka (Part) ve Oğuz adlı Türk boyları, hayvancılık, çadır (yerleşme/ev), mutfak (yemek, kap-kacak) vb. gibi söz hazinesinin yanında “giyim-kuşam” ve “süslenme” ile ilgili sözcükleri de getirmişlerdir.

XIX. yüzyılda Doğu Avrupa ve Orta Asya steplerindeki kurganlar ile XX. Yüzyılda “Göktürk Anıtları”nın bulunduğu coğrafyada yapılan kazılarda çıkarılan altın, gümüş ve bakır küpe, bilezik, yüzük, gerdanlık (kolye) gibi takı malzemelerini bugün Rusya’nın Petersburg şehrindeki Ermitaj Müzesi’nde, Moğolistan’ın başkenti Ulaanbaator’da ile Kırgızistan’ın başkenti Bişkek’teki Millî Müzelerde görmek mümkündür. 28 Mart-08 Nisan 2007 tarihleri arasında Sabancı Müzesi’nde sergilenen “Cengiz Han ve Oğulları Sergisi” içinde yer alan “**Göktürk Hazinesi**”nin takı reyonu Türklerin süslenmeye verdiği değer bir kanıtıdır.

Türklerin Anadolu’ya getirdikleri ve yüzyıllardır kullandıkları bu tür sözcüklerin 8 bin kadarı, hazırladığım “**Anadolu Giyim-Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**” adlı eserde, resim ve çizimleri ile birlikte verilmiştir. İstanbul’da MOTİF Vakfı tarafından basılmakta olan bu eserde Türkçe sözcüklerin etimolojileri de belirtilmiştir.

Bu bildiriye, ‘Giyim-Kuşam ve Süslenme’ ile ilgili Türkçe sözcükler hakkında bilgi verilecek ve görsel olarak sunumu yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Giyim-kuşam, süslenme.

Türkler Anadolu'ya gelmeden önce Orta Asya, Karadeniz'in kuzeyi, Doğu Avrupa gibi geniş coğrafyada yurt tutup, devletler kurmuşlar, fetihler ve savaşlarla birlikte bozkır medeniyetinin zengin örneklerini gittikleri coğrafyada yaşayan insanlara da öğretmişlerdir.

Türk tarihinin en eski kavimlerinden olan Hunlar, hem Asya'da hem de Orta Avrupa'da (Macaristan ovalarında) hüküm sürmüşler, **Pazırık** gibi kurganlarda ve ona benzer yüzlercesinde Hun sanatının zengin örneklerini, sanki kendilerinden sonraki nesillere ulaştırabilmek için gizlemişlerdir. Macaristan'da çıkarılan hazinelerdeki altın, gümüş ve bronz süs eşyaları ve takılar Hun sanatının zengin örnekleri olup, Nejat Diyarbakırlı'nın '**Hun Sanatı**' adlı eserinde de yerlerini almıştır.

Karadeniz'in kuzeyindeki **Deşt-i Kıpçak** (Kıpçak ovalarında)'ta devlet kurup uzun yıllar yaşamayı başaran **Sakalar** ile **İskitlerin** giyim-kuşam, süslenme, kap-kacak (mutfak), at koşum ve çiftçilikle ilgili etnografik malzemeleri Saint Petersburg'daki ünlü Ermitaj Müzesi'nde sergilenmektedir. İskit sanatının zengin malzeme örnekleri, büyük boy dört ciltlik Rusça '**İskitler**' adlı eserde yer almaktadır.

Peçenek ve Kuman-Kıpçak eserlerinin güzel örnekleri bugün Avrupa'nın pek çok müzesinde sergilenmektedir.

Milattan önce yaşayan bu Türk kavimlerinin yanında, bugün Sibiryaya adını veren Sabir Türkleri, torunlarının pek çoğu bugün Kafkasya'da yaşayan Avar Türkleri, Doğu Türkistan'da devlet kuran eski Uygurların torunları Yeni Uygurlar ile Budizmi benimsemiş olan Sarı Uygurlar; IX. yüzyıldan itibaren Batı'ya yönelerek Anadolu, Azerbaycan, İran, Suriye ve Kerkük-Tellafer-Tuzhurmatu-Musul üçgeninde yaşayan Irak Türkmenleri (Oğuzlar) Türk kültürünün taşıyıcılarıdır.

VIII. yüzyılda Orhun vadisinde devlet kurmuş olan 'Köktürkler', yalnız bıraktıkları 60'a yakın yazıt ile tanınmazlar. **Kültigin**, **Bilgekağan** ve **Tunyukuk** yazıtları bize eski Türklerin dili, sosyal hayatı, devlet düzeni hakkında bilgi verdiği kadar, onlardan kalan ve bugün Moğolistan'ın başkenti Ulaanbaator'daki Millî Müze'de sergilenen 'Köktürk Hazinesi' de o devrin giyim-kuşam ve süslenme malzemeleri hakkında bilgi vermektedir. Nisan 2007'de İstanbul'da Sabancı Müzesi'nde '**Cengiz Han ve Oğulları**' adlı zengin sergi içinde yer alan '**Köktürk Hazinesi**' seksiyonundaki bilezik, yüzük, kolye, başlık gibi çeşitli süs eşyalarının güzelliği ve zenginliği eski Türk insanının süslenmeye verdiği önemin belgeleridir.

Türk erkeği de savaş ve barışta özel giyim-kuşamına dikkat etmiş, hattâ süslenmesini de bilmiştir. Bugün Kazakistan'ın başkenti Almatı'nın merkezinde, uzun bir sütunun üzerinde ayakta dimdik duran '**Altın elbiseli adam**' heykeli, binlerce yıl önceki Türk giyim-kuşamının zenginliği yanında sanat yönünü de göstermektedir.

Bugün Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan'da devlet kurup adlarına para bastırılmış olan Türkler ile, Rusya'nın idaresi altında yaşayan Kırım, Kazan, Mişer, Başkurt, Çuvaş, Kapakalpak, Nogay Türkleri, Sibiryâ Tatarları, Altay-Şor-Lebet-Kaçâ-Koybal Türkleri ile Romanya ve Moldavya toprakları içinde yaşayan Gagavuz ve Romanya Tatarlarının giyim-kuşam ve süslenme malzemeleri ayrı güzellikte ve zenginliktedir.

Milattan önceki yıllarda, Roma ve Bizans imparatorlukları zamanında Anadolu'ya gelen Peçenek, Kuman-Kıpçak ve Saka Türklerinin beraberlerinde taşıdıkları giyim-kuşam ve süslenme örnekleri bugün onların torunları tarafından Anadolu'nun çeşitli yörelerinde kullanılmaktadır. Diyarbakır yöresindeki Karacadağ'da yaşayan Türkmenlerin; Muş ovasında yaşayan Karapapakların; Kars ve Iğdır yörelerinde yaşayan Azerîlerin; Elâzığ, Malatya, Adıyaman, Urfa yöresinde yaşayan Türkmenlerin; Toroslarda yaşayan Yörük-Türkmenlerin; Aladağlarda ve Batı Anadolu'da yaşayan Yörük ve Türkmenlerin giyim-kuşamları ile süslenme tarzları birbirinden çok farklı ve zengindir.

Türkler Anadolu'yu yurt tuttuktan sonra, çeşitli yörelerde yaşayan yerli halklarla da bir arada yaşamasını bilmişler, onlara kendi dil ve kültürlerini öğrettikleri gibi, onların dil ve kültürlerinden de etkilenmişlerdir. XVI. yüzyılda Kıbrıs'ın fethi ile Anadolu'nun Konya-Karaman-Kayseri-İçel yörelerinden bu yeni topraklara göçürülen binlerce Türk aile yerli Kıbrıslıların giyim-kuşam, dil ve kültürlerinden etkilendikleri gibi, 500 yıl içinde onlara da mutfaktan kap-kacağa, giyim-kuşamdan süslenmeye pek çok öğe vermişlerdir. Bugün Rumca konuşup, Türk'ün baklavasını, helvasını, peynirini, karnıyarığını, pilâvını yiyerek, şalvarını, cepkenini, terliğini giyen Rumların sayısı oldukça fazladır. Kıbrıs Rumcasında yaşayan Türkçe kelimeler hakkında Prof. Dr. Şerif Baştav ile Kıbrıslı halkbilimcisi Mahmut İslâmoğlu'nun verdiği bilgiler ufkumuzu genişletmektedir.

Türkerin Anadolu'yu vatan tutmasından sonra 24 Oğuz boyundan Kayı, Bayat, Kınık, Kızık, Peçenek, Yıva, Yüreğil, Salur, Çavuldur, Dodurga vb. gibi en az 22'si Anadolu'nun çeşitli yörelerini yerleşmişlerdir. Daha sonraki

yıllar içinde Türkmenler, Özbekler, Azerîler, Karapapaklar, Uygurlar, Kazaklar, Kırgızlar, Kazan Tatarları, Mişerler, Kırım Türkleri ve Tatarları ile Kafkas Türklerinden büyük bir bölümü de Anadolu'ya gelmişlerdir. Bu boyların her biri kendi ağız özelliklerinin yanında, giyim-kuşam ve süslenme malzemelerini de beraberlerinde getirmişler, daha sonra komşu halklardan ve öteki Türk boylarından da etkilenerek bu malzemelerini zenginleştirmişlerdir.

Anadolu insanının Orta Asya'dan taşıdığı giyim-kuşam malzemeleri hem çok renkli, hem de çeşitlidir. Toroslarda yaşayan Türkmen kadınlarının başlık, kolye, bilezik, yüzük vb. gibi takıları altın, gümüş ve bronzdan imal edilmiştir. Giydikleri elbiselerin desenleri çiçekli, renkleri kırmızı, sarı, mavi ve tonlarıdır. Şalvarlarının kesimi, yapısı, ağı bile Rumeli, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan kadınlarınkinden farklıdır. Bu farklılık öteki bölgeler için de geçerlidir.

Türk insanı Anadolu'ya geldikten sonra Arap, Fars, yerli Rum, yerli Ermeni gibi halkların söz hazinesinden bazı sözcükleri almışlar, kendi ses ve biçim yapısına göre değiştirerek bugüne kadar da kullanmışlardır. Meselâ:

Abâni, ağabani “Kadınların giydikleri bir tür üstlük” < Farsça: **abânî**

Abiye “Giyinik, gece kıyafeti giymiş” < Fransızca: **habille** < Habiller ‘giydirmek’

Aksesuvar “Eklenti, süs” < Fransızca: **accessoire** < Latince: *accedere*

Alagarson “Oğlan gibi (saç kesimi)” < Fransızca: **a la garçon**

Alyans “Nikâh yüzüğü” < Fransızca: **alliance**

Atlet “Fanila” < Fransızca: **athlete** ‘sporcu’

Blucin < İngilizce: **blue** ‘mavi’ + **jeans** “bir tür pamuklu kumaş”

Bluz < Fransızca: **blouse**

Bot “Postal, çizme” < Fransızca: **botte**

Broş “Göğüs takısı” < Fransızca: **broche**

Bukle < Fransızca: **boucle** < Latince: *buccula*

Çorap < Farsça: **cûreb/gûreb**

Dekolte “Gerdanı açık giysi” < Fransızca: **decolte** < Latince: *collum* ‘boyun’

Dölbent, dörbent, tülbent < Farsça: **dülbent**

Entari, enteri, entere < Arapça: ‘**anterî** < Farsça: **enderî** [< *ender* ‘iç’]

Fistan < Yunanca: **fustani**

Fötr, foter “Bir tür şapka” < Fransızca: **feutre** ‘keçe’

Fön < Almanca: **föhn** ‘Alplerde esen sıcak güney rüzgârı’

Fular < Fransızca: **foulard** ‘hafif atkı’

Frapan ‘göz alıcı’ < Fransızca: **frappant** ‘çarpıcı’

Gerdanlık < Farsça; **gerdan** + Türkçe: **lık**

Gondura, kundura < İtalyanca: **condura** ‘imalât; fabrikasyon’ < Latince: **condere** ‘kurmak, inşa etmek’

Gürdale, kurdale < İtalyanca: **cordola** ‘ince şerit’

Jarse “Bir tür yünlü kumaş” < **Jersey** ‘İngiltere’de bir ada’

Jartiyer “Çorap bağı” < Fransızca: **jarretiere** < jarret ‘bacağın iç tarafı’ < Keltçe

Kaşkol < Fransızca: **cachecol** ‘boyunluk’

Kasket < Fransızca: **cascuette**

Kolye < Fransızca: **collier** < Latince: **collare**

Kravat < Fransızca: **cravate** < Özel ad: Croate ‘Hırvat’

Külöt ‘don’ < Fransızca: **culotte** < cul ‘kıç’

Pantolon, pantol, pontur, pontur, potur “Pantolon” < Özel ad: **Pantolone** ‘Bir İtalyan palyaçosunun adı’ sözcükleri Türkçeye ödünç girmiş yabancı kökenli sözcüklerdir. Daha bunlar gibi onlarca örnek verebiliriz.

Türkler Anadolu’ya geldiklerinde binlerce Türkçe sözü de ‘dillerinde taşıyarak’ getirdiler. Bunlardan bazıları Asya’dan geldikleri yörenin ses özelliğine göre kullanıldığı için bin yıla yakın bir süredir de aynı biçimde kullanılageldiler. Böylece, dilcilerin ‘**Türkiye Türkçesi Ağızları**’ ya da ‘**Anadolu ve Rumeli Ağızları**’ adını verdikleri ağızlar ortaya çıktı. Bu ağızlarda yaşayan sözcüklerin farklılığından dolayı çok zengin varyantlar oluştu. Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan 12 ciltlik ‘**Derleme Sözlüğü**’ ile bu sözlüğün 3 ciltlik ‘**Kavramlar Dizini**’nde bu zenginliklerin %90’ı gösterilmiştir. Henüz bu sözlüğe giremeyen köy ve ilçelerin söz hazinesi de tarandığında sözlüğün daha zenginleşeceği açıktır. Biz, ‘**Türkiye Giyim-Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**’nü hazırlarken bu farklılıklardan yararlandık.

Aşağıda vereceğimiz Türkçe giyim-kuşam ve süslenme ile ilgili sözcükler örnek mahiyetinde olup, bu söz hazinesinin engin ve zenginliğini vurgulayacaktır. İşte örneklerden bir bölümü:

Ağaçalık, ağçalık “Köy kadınlarının iş yaparken giydikleri, uçkurlu, geniş ağı ve uzun gaçalı don, şalvar” < Tü. **ağ+ı+çalık** ‘verev şekilde kesilmiş olan’

Ağlık, ahlık, ahlık, ağılık, aklık “Pudra, düzgün, allık” < **ak+lık**

Akıtma “1) Enli bilezik; 2) Bir tür nakış; 3) Birkaç dizi gerdanlık < **ak-(ı)**

t-ma

Akdon “İç pantalonu” < **ak** ‘beyaz, ak’ + **don** [< ET. **ton**] ‘elbise, giysi’

Alaca, alaça “Bir tür çubuklu kumaş” < **ala** ‘bir renk; alaca, karışık’ + **ca** ‘küçültme eki’

Alın bağı, alın çatkısı, alın çekisi “Alına bağlanan tülbent” < **alın+bağ+ı/çat-kı+sı/çek-i+si**

Arkalık, arkalık kuşak “Arkaya bağlanan kuşak” < **arka+lık kur+şa-k**

Arpacık “Erkek entarisine (geceliğine) yapılan bir tür nakış” < **arpa+cık** [krş. **Arpacık** “Küçük soğan”]

Asgı, asgu, ashu “Kadınların zincirle boyunlarına taktıkları altınlar” < **as-kı**

Aşık “Kadınların bir süs eşyası” < **aşık**

Aşırma “Çarığın burnundaki ipler” < **aş-ır-ma**

At göğüslüğü/göküslüğü “Bir tür çorap nakışı” < **at göküs+lük+ü**

Argu, atkı, atkul “Atkı” < **at-kı**

Bardak, bağırdağ, bagardak, bagartak, bağartlak, bağitlak, bardak, bardaklık, bavırdak, boğırdağ “çocuk düşmesin diye beşiğe veya salıncağa bağlanan kuşak” < **bağır+dak**

Bağ, bağacak, bağcak “Çorap bağı, ip” < **bağ+(a)cak/+cık**

Belcik, bellik, betlik “Bele bağlanan kuşak, kemer” < **bel+cek/+lik/+tik**

Belek, belag, bele, beleg “Kundak” < **bele-g/-k**

Beşibiryerde “Beş altından oluşan gerdanlık” < **beş+i+bir+yer+de**

Bezek, beyek, bezenk “Süs, ziynet” < ET. **beze-** ‘süslemek’ + **-k**

Bıyık “Bıyık” < ET. **bıdık** < **bıdık** < **bıdık**

Bilezik, bilenzik, bilersük, bülezük “Bilezik” < ET. **bilezük** < **bilek+yüzük**

Boncuk < ET. **bonçuk/monçuk**

Boylama “Kadın entarisi” < **boy+la-ma**

Börük “Kadın saç örgüsü” < **böl-(ü)k**

Bürgü, birük, börge, börük, bürme, bürü, burgu, bürümcük, bürüncük < **bür-[(ü)n-]/-gü/-ük/-me/-ü**

Çapıt, çaput, çapurt “Paçavra” < ET. **çapgut**

Çarık, çaruk “Ayağa giyilen öküz başı derisinden yapılmış hafif ayakkabı” < ET. **çaruk**

Çatğı, çatki “Alına bağlanan iki parmak eninde tülbent” < **çat-gı/-kı**

Çedik, çeduk, çeltik < iç+edik < ET. etik/etük

Çelgi “Başa bağlanan yemeni” < çal- ‘bağlamak’ + gı

Çıngıl, cıngır, çingil, “Boncuk, nazarlık” < çın/cın “Çınlama sesi”
+gır/gil

Çevirgele “Tesbih” < çevir-ge+le

Dağar “Deri torba” < ET. tagar

Dakı, dahı, dakıntı, dakgı, daku “Takı, süs olarak takılan kolye, küpe, bilezik” < tak- -ı [n-tı]

Değirmi, degerni, degirmi, değerme, değirme, değmi, demi “Yemeni, yazma” < değirmi < ET. tegirmi ‘Daire şeklinde olan herşey’

Değişim, değişik, değiştirek, deyişeyh, deyişik “Yedek iç çamaşırı” < değiş- (im/ik/tir-ek)

Depelik, depeçelik “Altın ve gümüşlerle süslü başlık” < tepe+lik
(/+çe+lik)

Dolak “Başörtüsü, tülbent, boyun atkısı” < dola-(a)k

Dolama “Mintan, gömlek; entari; önlük” < dol-a-ma

Düzgü “Kıyafet, üst baş” < düz- “düzeltmek, hazırlamak”+gü

Düzgün “1. Allık; 2. süs, ziynet” < düz-gün

Duvak “Gelin kızların başına örtülen al ya da ak örtü” < ET. tugak
“yüz örtüsü, kırmızı tül” < tug+ak

Elcik, elcek “Eldiven” < el+cek/+cik

Elpimek “Kumaş, elbise eskimek” < eprimek < ET < opramak

Giysi, geysi, geygi, geyim, geyme, giyim, giyesi/keymek, keysi, keysilik < ET. keđ(đ) -/im,-si, -gi, -me, -esi

Göğüslük “Önlük” < ET. kögüz+lük

Gömlek, gönek, gönnek, göynek, köynek, könek, kövnek, köyneyh
“Gömlek” < ET. könleg < kög “göğüs” + lek

İlik, ilgik “İlik” < il- “İlmek, iliştmek; bağlamak” + -k

Kâkül, kâhkül “Alının üstünde bırakılan saç” < Moğolca: kekül [> Farsça: kâkül > Türkçe]

Keşik, keşik, kesik “Renkli yünden balbağı” < Tü. keşik “sıra, nöbet”
[< Moğolca: keşig]

Keysi, bk. **Giysi**

Kolbağ, kolbağı, kolçak, golçak, kolluk, kolsuz “Yelek” < kol+bağ/+bağı/+çak/+luk/ +suz

Kuşak < ET. kurşag “kemer” < ET. kur “kemer”+şa-k

Kuşanmak “Giyinmek, kemer takmak” < kur+şa-n-

Oyulgama, oyulka “Gömlek dikişi; kalın, seyrek dikiş” < oy-(u)
l-ga+ma

Ödük “Çocuk ayakkabısı” < **edik**

Saçbağı < **saç+bağ+ı**

Saçlık < **saç+lık**

Sakal < ET. **sakal**

Sakalduluk, sakalduruk, sakındırak, sakındırık “Sivas ve yöresi kadın giyiminde boyuna takılan gümüşten yapılmış aksesuar” < **sakal+duluk/+duruk/+dırak/+dırık** ‘addan ad yapan ek’

Sarık, saruk < **sar-(ı)k**

Sıkma, sıkman, sıktırma, sıttırma “İç gömleği” < **sık-ma/-man/-tırma/**

Sırt, sırtlık “Gömlek” < ET. **sırt** ‘sırt, arka’+**lık**

Silgi, silcek, silgeç “Başörtüsü, çarşaf” < **sil-** ‘Temizlemek’ +**-gi/-cek/-geç**

Sürtük “Pudra” < **sür-t-(ü)k**

Sürütme “Terlik” < **sür-(ü)t-me**

Takı, takıntı, takım, takıncak “Süs eşyası” < **tak-ı/-(ı)n-tı/-ım/(ı)n-cak**

Terlik < **ter+lik**

Toka < ET. **toku**

Uçgur, uçkur, uhcur, uçkur “Şalvar ya da don kuşağı” < **iç+kur** ‘kuşak’

Üzdürge “Ustura” < **üz-** ‘yüzmek’+**dür-ge**

Üzüh, üzük “Yüzük” < ET. **yüzük**

Yağlık “Büyük mendil” < **yağ+lık**

Yaneç, yaneş, yangış, yanış “Nakış, süs” < **yanış**

Yanakdöğen < ET. **yangak+tög-en**

Yen, yeng, yin, ying “Giysi kolu” < ET. **yeng**

Yolgu “Ustura” < ET. **yüligü** “ustura”

Yüssük, yüzük < ET. **yüzük**

Verdiğimiz bu örnekler Anadolu ağızlarında yaşayan Eski Türkçe sözcüklerin yalnız bir bölümü olup, daha fazlası için “**Türkiye Giyim-Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**”ne bakılmalıdır.

KAYNAKÇA

Baybars Gülensoy, *Türkiye Giyim-Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, İstanbul 2007. MOTİF Vakfı yayınları arasında basılmakta.

TDK, *Derleme Sözlüğü*, XI Cilt, Ankara.

Tomris Tunç, *Derleme Sözlüğünün Kavramlar Dizini*, 3 Cilt. Ankara, TDK yayınları.